

**II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Hodinka Antal Intézet**

**NYELV, IDENTITÁS ÉS
ANYANYELVI NEVELÉS
a XXI. században**

*Nemzetközi tudományos konferencia
előadásainak gyűjteménye*

Szerkesztette:
Karmacsi Zoltán és Márku Anita

PoliPrint
Ungvár, 2009

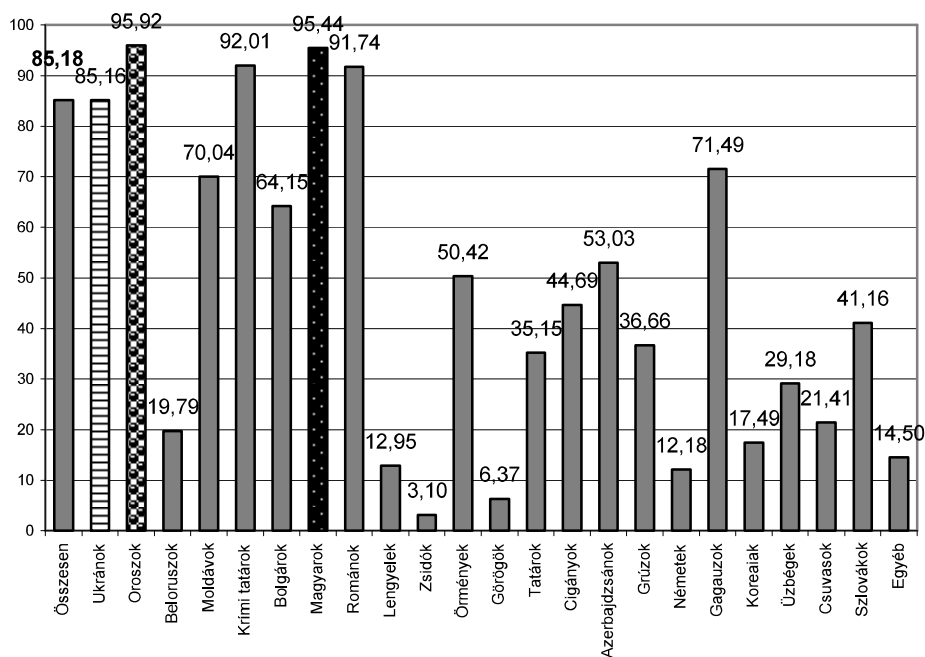
Nyelv, oktatás és azonosságtudat összefüggései Ukrajnában

CSEERNICKÓ ISTVÁN

Nyelv, oktatás és identitás összefüggései számos módon jelentkeznek. Kapcsolódási pontjaik áttekintése a mai Ukrajnában azért aktuális, mert az ukrán állam különböző reformokkal alakítja át oktatási rendszerét, s eközben jelentős változtatásokat vezet be a nyelvoktatásban és az oktatás nyelvében is.

A 2001. évi ukrainai népszámlálás adataiból kiderül, hogy az országban élő belaruszok, lengyelek, görögök vagy németek jelentős részénél a nemzeti identitás és az anyanyelv nem esik egybe. Ez (és számos egyéb példa, mint mondjuk a skótoké, íreké stb.) arra mutat rá, hogy a nyelvi asszimiláció nem feltétlenül jár együtt a nemzeti identitás elvesztésével. Ugyanakkor az ukrainai magyarok, krími tatárok vagy románok esetében a nemzetiségi és anyanyelvi önmeghatározás szorosan összefonódik (lásd az 1. ábrán). A kárpátaljai magyar értelmiség egy része az anyanyelv és nemzeti identitás kapcsolatát oly szorosnak érzi, hogy a nemzetiség és anyanyelv különbözőségét „asszimilációs mutató”-nak tekinti (pl. Móricz 1989).

1. ábra. A nemzetiség és anyanyelv egybeesése Ukrajna nagyobb nemzetiségeinél, %-ban (a 2001. évi népszámlálás adatai alapján)

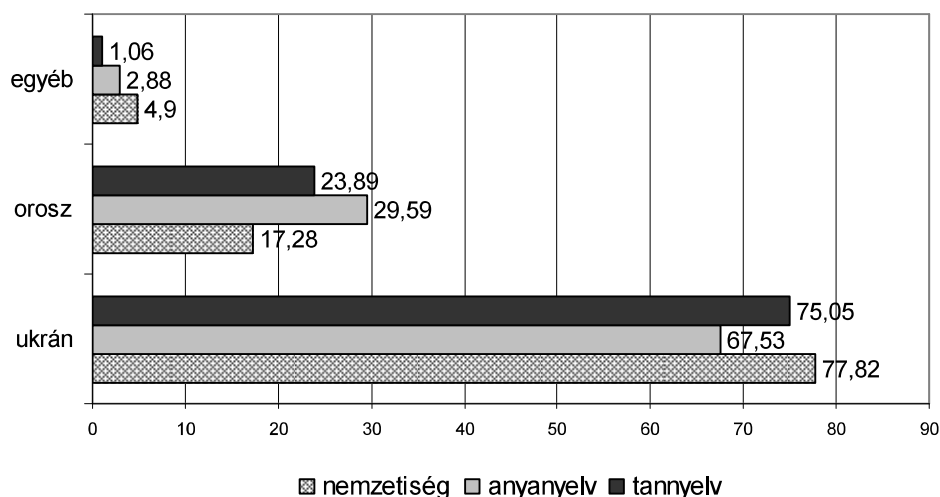
A census adatai szerint Ukrajna lakosságának nemzetiségi és anyanyelvi összetétele között jelentős különbség figyelhető meg: nemzetiségi szempontból a lakosság 77,82%-a ukrán, 17,28%-a orosz, 4,90%-a pedig egyéb nemzetiségű; ezzel szemben anyanyelv alapján Ukrajna lakosainak kétharmada (67,53%-a) ukrán, csaknem harmada (29,59%-a) orosz, 2,88%-a pedig egyéb anyanyelvű.

Ha a nemzetiségi és anyanyelvi adatok mellé még egy mutatót figyelembe veszünk, akkor tovább árnyalódik Ukrajna nyelvi képe. Ez az adat az országban különböző nyelveken tanulók aránya. A 2003/2004. tanévben az ukrainai iskolások 75,05%-a

tanult ukrán nyelven, 23,89%-a orosz nyelven, s mindössze 1,06% azok aránya, akik egyéb nyelven sajátíthatták el a tananyagot (lásd Csernicskó–Melnik 2007). Vagyis:

- a) többen tanulnak ukránul, mint amennyi ukrán anyanyelvű polgára van Ukrajnának, de kevesebben, mint amennyien ukrán nemzetiségűnek vallották magukat;
- b) kevesebben tanulhatnak oroszul, mint amekkora az orosz anyanyelvűek aránya az országban, ám jóval többen, mint amennyi az orosz nemzetiségű lakosok aránya;
- c) bár a nem ukrán/orosz nemzetiségűek aránya közel öt százalék, a kisebbségi nyelveket anyanyelvként beszélőké pedig csaknem három százalék, mindössze minden századik gyerek (az iskolások egy százaléka) tanulhat nem ukrán/orosz nyelven Ukrajnában (lásd a 2. ábrát).

2. ábra. Nemzetiség, anyanyelv és tannyelv összefüggései Ukrajna lakosságának körében

A Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája Ukrajna által 2003-ban ratifikált törvénye értelmében az ország 13 nemzeti kisebbségének nyelve esik a Karta védelme alá (Beregszászi–Csernicskó 2007). Az 1. táblázatban a többségek (ukránok) mellett ezen 13 közösség és nyelv vonatkozásában mutatjuk be, milyen összefüggés látszik a nyelvi identitás, a nyelvmegtartás, illetve az oktatás nyelve között. Látszik, hogy azon közösségek esetében előrehaladott a nyelvcsere, amelyek nem rendelkeznek anyanyelvi iskolákkal. Hiába alkotják például az oroszok után a legnagyobb ukrainai kisebbséget a belaruszok, nincsenek belarusz nyelven oktató iskoláik, és mindössze 19,79%-uk vallja anyanyelvének nemzetisége nyelvét. Ezzel szemben a románok, a krimi tatárok és a magyarok ragaszkodnak nyelvükhöz és iskoláikhoz egyaránt. Azt persze nem könnyű eldönteni, hogy körükben azért olyan magas a saját nyelvüket megőrzők aránya, mert anyanyelvükön (is) tanulhatnak, vagy esetleg azért ragaszkodnak iskoláikhoz, mert erősek a nyelvmegtartásra irányuló törekvéseik. Ám az valószínűsíthető, hogy a két mutató kapcsolatban van és erősíti egymást.

1. táblázat. Nemzetiségi, anyanyelvi és tannyelvi adatok Ukrajna nagyobb nemzeti közösségei vonatkozásában

Nemzetiség	Száma	Aránya az ország lakosságán belül	Anyanyelve és nemzetisége megegyezik	Anyanyelvén tanul	
				fő	az összes iskolás %-ában
Ukrán	37541693	77,82	85,16	4379675	75,05
Orosz	8334141	17,28	95,92	1394331	23,89
Belarusz	275763	0,57	19,79	–	–
Moldáv	258619	0,54	70,04	6508	0,11
Krimi tatár	248193	0,51	92,01	5945	0,10
Bolgár	204574	0,42	64,15	120	0,00
Magyar	156566	0,32	95,44	20229	0,35
Román	150989	0,31	91,74	27471	0,47
Lengyel	144130	0,30	12,95	1404	0,02
Zsidó	103591	0,21	3,10	–	–
Görög	91548	0,19	6,37	–	–
Német	33302	0,07	12,18	–	–
Gagauz	31923	0,07	71,49	–	–
Szlovák	6397	0,01	41,16	97	0,00

A 2. táblázat azt mutatja be, hogy a Karta hatálya alá eső 13 ukrainai kisebbségi nyelv hogyan jelenik meg az oktatás különböző szintjein.¹ Ez az adatsor is arra világít rá, hogy azoknak a közösségeknek a nyelve van jelen markánsan (tannyelvként is) az oktatás különböző szintjein, melyek körében a nyelvmegtartás a jellemző, illetve ellenkezőleg: a teljes nyelvcsere irányába haladó közösségek nyelve alig van (tannyelvként egyáltalán nincs) jelen az oktatásban (esetleg csak a nemzeti kultúrát, hagyományokat oktatják számukra, vagy fakultatíve, illetve tantárgyként tanulhatják közösségük nyelvét).

A fenti adatok ismeretében nem meglepő tehát, hogy az ukrán állam úgy véli: a nemzetiségi nyelven folyó oktatás visszaszorításával, az ukrán nyelven tanulók számának folyamatos emelésével el lehet érni az ország állampolgárainak ukrán nyelvűvé formálását. Ezen törekvés elsősorban az abszolút az orosz nyelv dominanciáját mutató keleti és déli országrész ukránosítását célozza meg. S ha figyelembe vesszük, hogy az ország nyelvi és nemzetiségi alapon való kettészakadása egyben politikai törésvonalat is jelent (lásd pl. Csernicskó 2006), akkor érthetővé válik az oktatás- és nyelvpolitikai igyekezet. Azokban a keleti és déli régiókban ugyanis, ahol az orosz anyanyelvűek alkotnak többséget, a parlamenti és elnökválasztásokon rendre az Oroszországgal való kapcsolatok erősítését támogató, a NATO-csatlakozást elvető erők gyűjtik be a voksok túlnyomó többségét, míg a dominánsan ukrán nyelvű északi és nyugati megyékben a magukat demokratikusnak valló, az európai és euroatlanti integrációt hirdető politikusok tarolnak.

Az anyanyelv tannyelvként való használata és a nemzeti azonosságtudat közötti kapcsolatot igazolja az ukránok példája is. A Szovjetunió fennállása idején az akkori Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság déli és keleti régióiban alig működött ukrán tannyelvű iskola, ukrán gyerekek tömegei tanultak orosz iskolában. Részben ez is magyarázza, miért tekinti a krími ukrán nemzetiségűeknek mindössze 40%-a, a donyeck megyeieknek 41%-a, a luhanszk megyeieknek 50%-a anyanyelvének az ukránt.

**2. táblázat. Ukrajna 13 nemzeti kisebbségének nyelve
az oktatás különböző szintjein**

Kisebbségi nyelv	Óvodai nevelés nyelve	Fakultatív tárgy	Tantárgyként oktatják	Tannyelv (1–4. oszt.)	Tannyelv (5–11. oszt.)	Szakoktatásban tannyelv	Oktatják a felsőoktatásban
Belarusz		+					
Bolgár		+	+	+	+		+
Gagauz		+	+				
Görög		+	+				+
Jiddis		+	+				+
Krími tatár		+	+	+	+		+
Lengyel	+	+	+	+	+		+
Magyar	+	+	+	+	+	+	+
Moldáv	+	+	+	+	+		+
Német	*	*	*	*	*	*	*
Orosz	+	+	+	+	+	+	+
Román		+	+	+	+		+
Szlovák		+	+	+			+

* Idegen nyelvként oktatják.

Nyelv és nemzeti azonosságtudat szoros kapcsolatát természetesen nemcsak mi, magyarok ismertük fel. Az ukrán nyelv fejlesztésének 2004–2010. évekre kidolgozott és Ukrajna Kormánya által jóváhagyott állami program a következőképpen fogalmaz: „Az államalkotási folyamatban az ukrán nyelvnek vezető szerepe van”. A dokumentum a nyelvet a nemzeti identitás lényeges mutatójának tekinti.² Ukrajna Alkotmánybíróságának 2008. április 22-én elfogadott állásfoglalása így fogalmaz: „Az ukrán nyelv államnyelvi státusa az állam alkotmányos rendjének az állam területével, fővárosával, állami szimbólumaival azonos szintű összetevője”. Az ukrán nyelv oktatásának javítása céljából a 2008–2011. közötti évekre kidolgozott minisztériumi program az alábbi szerepet tulajdonítja az ukrán nyelvnek mint államnyelvnek: „A nyelv államisága univerzális formája az emberek egy egészben, egy népben való egyesítésének. Fontos tényezője a nemzet önmeghatározásának, a nemzet genetikai kódja, az ország fejlődésének biztos alapja és a nemzeti kultúra kialakításának eszköze”.³ Ukrajna elnöke 2008. szeptember 16-án a felsőoktatás helyzetéről Kijevben szervezett tanácskozáson azt nyilatkozta, hogy a felsőoktatási intézményeknek effektívebben kellene szolgálniuk az állami nyelvpolitikát; véleménye szerint az egyetemeknek „az állami politika ügynökeinek” kell lenniük, s az, hogy a felsőoktatásban az ukrán az oktatás nyelve, a kötelező hazafias nevelés része.⁴ Ezek után nem meglepő, hogy a nemzetállam építésének folyamatában Ukrajna kiemelt szerepet szán az oktatásnak.

Az Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériumában szervezett azon tanácskozás nyilatkozatában, melynek témája az államnyelv oktatásának alacsony színvonala volt a nemzetiségi tannyelvű iskolákban, a pozitív nyelvi jelenségek között első helyen azt emelik ki, hogy örömdetesesen nő az országban az ukrán nyelven oktató iskolák száma.⁵ Ezt (vagyis az ukrán nyelven oktató intézmények számának emelkedését) tekinti pozitív változásnak az ukrán nyelv oktatásának színvonalát emelni hivatott állami program is.⁶

Ukrajna elnöke 2008. március 20-án N 244/2008 számmal kiadott, az ukrán oktatás minőségének javítását célzó rendelete 8. pontja értelmében többek között úgy kell kielégíteni a nemzeti kisebbségek oktatási igényeit, hogy a kisebbségi nyelven oktató iskolákban bizonyos tárgyakat ukrán nyelven kell oktatni. Az oktatási tárca vezetőjének, Ivan Vakarcuknak 2008. május 26-án kiadott 461. számú rendelete hatályba helyezte a nemzetiségi iskolák számára az ukrán nyelv oktatásának javítása céljából kidolgozott ágazati programot, mely a 2008–2011. közötti évekre érvényes.⁷ A végrehajtási útmutató alapján 2008. szeptember 1-től a nemzetiségi nyelven oktató iskolák

5. osztályaiban Ukrajna történetét két nyelven kell oktatni: anyanyelven, illetve (a fakultatív órák terhére) ukránul. A 6. osztályban (2009. szeptember 1-től) már csak ukrán nyelven kell oktatni ezt a tárgyat. A 6. osztályban a földrajzot kell két nyelven oktatni, a 7.-ben a matematikát, majd a következő osztályban teljesen át kell állni ezen tantárgyak államnyelven történő oktatására. A 10. osztályokban két nyelven kell oktatni Ukrajna történetét és a matematikát, a 11. osztályban a 2009-es tanévkezdéstől két nyelven a matematikát és csak államnyelven egy, a tanulók által választott tantárgyat.

A miniszteri rendelettel megerősített program az úgynevezett átírányítási (tranzitív) oktatási modell bevezetését irányozza elő a nem ukrán tannyelvű iskolák számára, melynek a célja hosszú távon többségi egynyelvűség kialakítása az oktatás révén. A programban a kisebbségi nyelv szerepe arra korlátozódik, hogy segítse a második nyelv elsajátítását, megerősítését, s ezzel a többségi nyelven való oktatásra való átírányítást, hosszú távon az integráció helyett az asszimilációt (Skutnabb-Kangas 1997: 27, Göncz 1999: 106–107).

Miközben az oktatási minisztérium az egyik legfontosabb oktatási problémának épp azt nevezte meg, hogy a nemzetiségi nyelven oktató iskolákban nagyon alacsony az államnyelv oktatásának színvonala és határfoka⁸, 2008-ban kötelezővé tették az ukrán nyelv és irodalom tantárgyat mint érettségi és felvételi vizsgát. A tesztvizsga követelményei teljesen azonosak voltak az ukrán tannyelvű iskolákban érettségizők és a nem államnyelven tanulók számára egyaránt. Miközben országos átlagban a maturálók 8,38%-a bukott meg az ukrán emelt szintű érettségien⁹, a magyar tannyelvű iskolák végzősei között ez az arány 29,58%.¹⁰ A 2009/2010. tanévtől kezdve minden érettségi és egyben felvételi vizsgát ukrán nyelven kell tenni Ukrajnában.

Az oktatási miniszter 2008. március 21-én az ország felsőoktatási intézményeinek vezetőivel tartott találkozón elmondott beszédében kijelentette: „Az oktatási és tudományos minisztérium egyik legkiemeltebb feladata az oktatás teljes mértékben államnyelven történő bevezetése a felsőoktatási intézményekben.”¹¹ Az ukrán oktatási miniszter 2009. április 2-án „A felsőoktatási reform célja – az oktatás minősége és elérhetősége” címmel tartott kijevei értékelő beszédében meglepő módon értelmezi az ukrainai felsőoktatásnak az egységes európai felsőoktatási térséghez való csatlakozásból eredő kihívásait. Beszéde VIII. részében kijelenti: „A felsőoktatási intézmények végzősei képesítésének egyik fő mutatója az európai normák szerint az államnyelv ismeretének foka”. Sajnálattal állapítja meg, hogy az ország felsőoktatási intézményeiben az alapképzés szintjén mindössze a normatív tantárgyak 86%-át, mester szinten pedig csak 88%-át oktatják ukrán nyelven. Azt is megjegyzi, hogy ennek fő okai a következők:

- az oktatók ukrán szaknyelvi ismereteinek hiányossága;
- az államnyelven kiadott tankönyvek, oktatási segédanyagok hiánya vagy kis példányszáma.

Kijelenti ugyanakkor, hogy rendkívül fontos az egységes (értsd: az egységesen ukrán) nyelvi oktatási tér kialakítása. Meggyőződéssel jelenti be, hogy az általa vezetett tárca kijelölte azt az útitervet, mely 2012-re oda vezet, hogy az ország valamennyi felsőoktatási intézményében ukrán nyelven oktatnak majd.

Sajátosan látja Vakarcsuk a minőségi felsőoktatás tényezőit is. A minisztérium felsőoktatási főosztályának és a rektoroknak felhívja a figyelmét arra, hogy ehhez elengedhetetlenek a következők:

- a felsőoktatásban dolgozó oktatókkal való szerződéskötés egyik kötelező feltétele legyen az előadások ukrán nyelven való megtartása;
- ukrán nyelvtanfolyamok szervezése a felsőoktatási intézményekben oktató professzorok, oktatók részére;
- az oktatók rábírása arra, hogy ukrán nyelven tartsák óráikat;

- széles körben használatossá kell tenni az ukrán nyelvű számítógépes programokat, operációs rendszereket;
- a felsőoktatási intézmények rangsorának kialakítása során egyik meghatározó mutatóként kell figyelembe venni az államnyelven oktatott tárgyak arányát, az ukrán nyelvű tankönyvekkel való ellátottságot;
- a szakdolgozatok és diplomamunkák védésének kötelezően ukrán nyelven való bevezetése;
- a külföldi hallgatók számára is kötelezően ukrán nyelven kell tartani az előadásokat.

Beszéde X. részében arról is szót ejt a miniszter, hogy Ukrajnában jelentős problémák vannak az ukrán szaknyelv oktatása terén. Nem véletlen, hogy a tárca kötelezővé teszi valamennyi szak és szakirány számára az ukrán szaknyelv oktatását, illetve az egyetemi, főiskolai oktatóknak ötévente előírt továbbképzése során kötelezően részt kell venniük egy ukrán szaknyelvi kurzuson is.

A fentiek alapján egyáltalán nem meglepő, hogy a 23 szabvány oldalnyi miniszteri beszédben szó sem esik a kisebbségi nyelveken folyó ukrainai felsőoktatásról, s azon sem lepődhetünk meg, ha az idegen nyelvi képzésről is mindössze egyetlen bekezdésben tesz említést a tárcavezető. Ám itt hiába várunk konkrétumokat. Miután megfogalmaz egy közhelyet (az idegen nyelvek ismerete a hallgatói és oktatói mobilitás és az információhoz való hozzáférés egyik fontos eszköze), a miniszter kijelenti, hogy mivel az idegen nyelvtudás alapjainak lerakása az iskolai oktatás feladata, a felsőoktatásnak csupán ezen készségeket kell fejlesztenie. Arról azonban érdekes módon nem beszélt, hogy az iskolai oktatásnak vajon csak az idegen nyelvek elsajátítását kell megalapoznia, vagy esetleg az államnyelv megtanulását is. Nyilván igen. Akkor viszont vajon mi szükség arra, hogy Ukrajnában, melynek 1989 óta államnyelve az ukrán, amelyet az ország valamennyi iskolájában az első osztálytól kötelezően oktatnak, a felsőoktatásban is ily megkülönböztetett figyelmet szenteljenek az ukrán nyelv oktatására?

Az oktatás szinte teljesen ukrán nyelvűvé történő átállítását a regnáló ukrán politikai elit úgy állítja be, mintha mindez a kisebbségek érdekeit szolgálná. A magát demokratikusnak, a nyugati integráció hívének hirdető és az államelnök, Viktor Juscenko mögött álló pártszövetség által a kormányba delegált miniszter a sajtóosztálya révén és egy lapinterjúban közzétett véleménye szerint ahhoz, hogy valaki kisebbségként Ukrajnában minőségi felsőoktatásban vegyen részt, karriert csináljon, megvalósítsa önmagát, anyanyelve mellett természetesen ukránul is tudnia kell. Hozzátette továbbá: „Nekem mint miniszternek világos: senkinek nincs joga és nem lehet lehetősége arra, hogy korlátozza az állampolgárok azon alkotmányos jogát, hogy az államnyelven tanulhassanak és szerezhessenek végzettséget. Én amellett vagyok, hogy minden anya az anyanyelvén énekeljen bölcsődalt gyermekének. Ám Ukrajna minden állampolgára, többek között a nemzeti kisebbségek képviselői is, az ukrán mint államnyelv magas szintű ismerete révén teljes értékűen integrálódjanak az ukrán társadalomba és legyenek sikeresek.”¹²

Szintén az ukrán politikum elszántságára utal, hogy az ukrán–magyar kormányközi kisebbségi vegyes bizottság 2008 szeptemberi ungvári ülésén az ukrán delegáció vezetője – a Kárpátalja című hetilap Kovács Miklósról, a KMKSZ elnökére hivatkozó beszámolója szerint – úgy nyilatkozott, hogy a kárpátaljai magyar szülők azon döntése, hogy gyermeküket a magyar tannyelvű iskola helyett ukránba íratják, „természetes folyamat”, hiszen „az emberek nem akarnak pluszterheket magukra venni a magyar nyelv tanulásával, s ezért választják az ukrán tannyelvű iskolát (...), anélkül, hogy megnehezítenék a saját életüket a magyar nyelv és kultúra ismeretével”.¹³

A kárpátaljai magyar közösség vonatkozásában a magyar nyelv megtartása és a nemzeti azonosságtudat fennmaradása között szoros kapcsolat van. Az anyanyelv a nemzeti tudat egyik kiemelt jelképe, szerves összetevője (Csernicskó 2008a, 2008b, Gereben 1999). Azt is láthattuk azonban, hogy az erős nemzettudat és az anyanyelvhez való ragaszkodás szoros összefüggésben van az anyanyelvi iskoláztatással. Az oktatási intézményhálózatot azonban az ukrán nemzetpolitika a homogén nemzetállam építésének szolgálatába kívánja állítani.

JEGYZETEK

¹ A jelentés anyagát lásd: http://www.minjust.gov.ua/files/dopovid_20_04_2007.zip

² Az ukrán nyelv fejlesztésének és funkcionálásának állami programja a 2004–2010. évekre. Jóváhagyta Ukrajna Kormánya 2003. 10. 2-án kiadott 1546. sz. rendelete (http://www.naiu.kiev.ua/tslc/pages/zakon/p_1546.htm).

³ Az ukrán nyelv oktatásának a nemzetiségi nyelven oktató iskolákban történő javítását célzó állami ágazati program a 2008–2011. évekre. A dokumentum ukrán nyelven megtalálható Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma honlapján (<http://www.mon.gov.ua>).

⁴ A nyilatkozatot lásd: <http://korrespondent.net/ukraine/events/586892>.

⁵ A tanácskozás által elfogadott nyilatkozatot lásd Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma honlapján (<http://www.mon.gov.ua>).

⁶ Az ukrán nyelv oktatásának a nemzetiségi nyelven oktató iskolákban történő javítását célzó állami ágazati program a 2008–2011. évekre.

⁷ Lásd Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma honlapján.

⁸ Az oktatási miniszter egyenesen így fogalmazott 2008. március 4-én megtartott beszédében: „Kiderült, hogy az ukrán nyelv oktatása helyett nem ritkán ezt csak imitálják, a bizonyítványokba pedig a legmagasabb osztályzatok kerülnek.” http://www.mon.gov.ua/newstmp/2008/05_03/doc.doc

⁹ Lásd: <http://www.testportal.gov.ua>

¹⁰ Lásd a *Kárpátalja* c. hetilapban (2008. június 6., 5.).

¹¹ A beszéd ukránul megtalálható az oktatási tárva honlapján.

¹² Lásd a miniszter interjút a Vysokyj zamok című lap 2008. október 23-i számában. Lásd továbbá a minisztérium sajtóosztályának közleményét: http://www.mon.gov.ua/main.php?query=newstmp/2008/11_09.

¹³ Lásd a *Kárpátalja* című hetilap 2008. szeptember 26-i számában (1. és 2. oldal).

IRODALOM

- Beregszászi Anikó–Csernicskó István 2007. A Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája – ukrainai módra. *Kisebbségkutatás* 2007/2: 251–261.
- Csernicskó István 2006. Az ukrán–oros nyelv háború és a kárpátaljai magyarság. *Kisebbségkutatás* 2006/4: 764–769.
- Csernicskó István 2008a. A nyelv szerepe a kárpátaljai magyarság azonosságtudatában. In: Császár Melinda–Rosta Gergely szerk.: *Ami rejtve van s ami látható. Tanulmányok Gereben Ferenc 65. születésnapjára*, 101–113. Budapest–Piliscsaba: Pázmány Társadalomtudomány 10.
- Csernicskó István 2008b. Nyelv és azonosságtudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben. In: Fedinec Csilla szerk.: *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, 153–170. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság.
- Csernicskó István–Melnik, Szvitlana 2007. Az ukrainai kisebbségek és a nyelvi oktatás. In: Orosz I. szerk.: *Magyarok a Tisza-forrás környékén. A felső-Tisza-vidéki magyarok anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében*, 120–148. Ungvár: PoliPrint.
- Gereben Ferenc 1999. *Identitás, kultúra, kisebbség*. Budapest: Osiris.
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó–Forum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Móricz Kálmán 1989. A kárpátaljai magyarság helyzete a számok tükrében. *Hatodik Síp* 1989/1. 14–15.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1997. *Nyelv, oktatás, és a kisebbségek*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1997.

The coherence between language, education and awareness of identity in Ukraine

In practice in Ukraine only the Russian, Hungarian, Romanian and Crimean tartar minority communities have the opportunity for education in their mother tongue. There are no schools for Belorussian, Bulgarian, Greek, German etc. communities where the teaching language is their mother tongue. Those minorities which have schools of their own language they hold onto their mother tongue. Language shift is far gone in the Ukrainian minorities where there are no schools of their own language. Before the collapse of the Soviet Union in Ukraine most Ukrainians studied in Russian schools. The consequence of this fact is that a meaningful part of Ukrainians with Ukrainian nationality (5,5 million people) sees Russian as their mother tongue.

The Ukrainian political elite (with the leadership of president Juschenko and the minister of education Vakarchuk) wants to abolish all education which is not in Ukrainian. They want to use schools and universities of Ukrainian language as a tool of the ukrainisation of the state.